

فصلنامه علمی-پژوهشی برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)
سال پنجم، شماره دوم، (پیاپی ۱۷)، تابستان ۱۳۹۴
تاریخ وصول: ۱۳۹۳/۹/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۳/۱۹
صص: ۱۱۷-۱۳۸

تحلیل و ارزیابی اثرات اجرای طرح هادی در بهبود ابعاد کالبدی-فضایی و محیطی کیفیت زندگی روستایی (مطالعه موردی: استان زنجان)^(۱)

ولی‌الله ربیعی فرا*^۱، مجید حضرتی^۲

۱- دانشجوی دکتری شهرسازی دانشگاه تبریز و مدرس دانشگاه جامع علمی-کاربردی، تبریز، ایران
۲- کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه شهید بهشتی و مدرس دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

چکیده

امروزه توسعه روستایی، رابطه تنگاتنگی با فرآیندهای ساختاری نظیر فرآیندهای اجتماعی-اقتصادی، کالبدی و زیست‌محیطی دارد. از طرفی، یکی از مهم‌ترین مشکلات در زمینه توسعه روستایی کشور، وجود مشکلات ساختاری-کارکردی در این سکونتگاه‌ها است که برخی از این مشکلات ناشی از فقر و توسعه‌نیافتگی محلی و منطقه‌ای و برخی نیز ناشی از مشکلات محیطی است. یکی از راه‌حل‌های برنامه ریزان در این زمینه، اجرای طرح‌های توسعه اقتصادی و کالبدی از جمله طرح هادی روستایی است. این طرح به‌عنوان محلی‌ترین و موردی‌ترین طرح است که مستقیماً با روستاها و اجتماع روستایی ارتباط دارد؛ و باهدف ارتقای سطح کالبدی روستا به اجرا درآمده است. تحقیق حاضر با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی و ارزیابی اثرات اجرای طرح هادی در بهبود ابعاد کالبدی-فضایی کیفیت زندگی سکونتگاه‌های روستایی استان زنجان پرداخته است. در این زمینه، با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و برداشت‌های میدانی گردآوری اطلاعات صورت گرفته است. برای تحلیل داده‌ها نیز از آزمون T و تحلیل مسیر با کمک نرم‌افزار Spss، Excel و Arc GIS استفاده شده است. شاخص‌های تحقیق نیز شامل شاخص‌های کالبدی-فضایی در قالب کاربری اراضی، زیست-محیطی، حمل‌ونقل و مسکن است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که اجرای طرح هادی با میانگین ۴ موجب بهبود شاخص کالبدی-فضایی شده است. در این زمینه، اجرای طرح هادی رابطه معنادار و مثبتی با شاخص‌های کاربری با مقدار $t = 15/486$ ، زیست-محیطی، $11/573$ ، مسکن

۷/۱۲۵ و حمل‌ونقل ۵/۲۳۴ داشته است. همچنین میزان تأثیر شاخص‌های فوق بر کیفیت زندگی روستایی با برآورد مقدار اثر کل به ترتیب برای شاخص حمل‌ونقل ۰/۸۹۳، زیست-محیطی ۰/۸۶۹، کاربری اراضی ۰/۷۸۱ و مسکن ۰/۷۲۹ بوده است. برای بهبود عملکرد طرح هادی روستایی؛ بازنگری در تدوین قوانین؛ بازنگری در مکان‌یابی بهینه کاربری‌های بهداشتی، اداری و فرهنگی؛ توجه هر چه بیشتر به وضعیت شبکه معابر روستایی؛ و توجه ویژه طرح هادی به اقشار فقیر روستا در بعد مسکن ضروری به نظر می‌رسد.

واژه‌های کلیدی: طرح هادی روستایی، کیفیت زندگی، ابعاد کالبدی-فضایی، استان زنجان.

مقدمه

امروزه توسعه به معنای ارتقای سطح و کیفیت زندگی افراد و بهبود رفاه جامعه معطوف است و پایداری آن به استمرار این فرآیند در طول نسل‌های بشر اشاره دارد (کلانتری و همکاران، ۱۳۸۷: ۷۲). در توسعه روستایی نیز، مفهوم توسعه، رابطه تنگاتنگی با فرآیندهای ساختاری نظیر فرآیندهای اجتماعی-اقتصادی، کالبدی و زیست‌محیطی دارد (Herrmann & et al, 1999: 95) و توسعه پایدار سرزمینی درگرو توسعه سکونتگاه‌های روستایی به‌عنوان زیر نظام تشکیل‌دهنده نظام سرزمین است (رضوانی و همکاران، ۱۳۸۷: ۲)؛ اما مهم‌ترین مشکلی که درزمینه توسعه روستایی وجود دارد این است که اغلب سکونتگاه‌های روستایی ایران درزمینه شاخص‌های توسعه با مسائل و مشکلات ساختاری-کارکردی مواجه هستند. برخی از این مشکلات ناشی فقر و توسعه‌نیافتگی سکونتگاه‌های روستایی است؛ و برخی نیز به مسائل و مشکلات محیطی برمی‌گردد. در این زمینه، با توجه به اینکه مکان‌یابی، تکوین و گسترش اکثر روستاها به‌صورت خودجوش بوده و عمدتاً بر اساس طرح و نقشه از پیش تعیین‌شده نبوده است، بنابراین، بافت‌های روستایی مسائل و مشکلاتی دارند (رضوانی، ۱۳۸۳: ۱۵۱). از طرفی، رشد هدایت نشده فیزیکی روستاها به شکل‌گیری چشم‌انداز ناموزونی از عرصه‌های سکونتگاهی انجامیده است که فاقد روابط و پیوندهای مناسب کالبدی-فضایی در درون مناطق روستایی است. فراموش کردن مدیریت کالبدی و فضایی و بی‌توجهی به نقش کانون‌های روستایی در تحولات اقتصادی و اجتماعی کشور به شکل تغییرات کالبدی نامأنوس و نیز درهم‌ریختگی فرهنگی و اجتماعی به همراه ناتوانی در نقش‌پذیری مناسب فضایی و اقتصادی روستاهای کشور انجامیده است (سعیدی، ۱۳۸۳: ۱۶).

ازاین‌رو، برنامه‌ریزی در مناطق روستایی و توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی نیازمند توجه به رویکردهای ساختاری و فضایی در این مناطق است (Ramniceanu, 2007: 417). در این زمینه، فراهم ساختن امکانات و زیرساخت‌های مختلف و بهسازی و توسعه سکونتگاه‌های روستایی، یکی از مؤلفه‌های مهم برنامه‌ریزی توسعه روستایی بشمار می‌رود (Liu, 2007: 564). درزمینه ارتقاء کیفیت زندگی در محیط‌های روستایی، برنامه‌ها و طرح‌های گوناگونی در کشور اجرا شده است. این برنامه‌ها بیشتر در غالب نظام‌های برنامه‌ریزی توسعه روستایی است. ازجمله این برنامه‌ها، طرح هادی روستایی است. این نوع طرح‌ها، به ساماندهی و اصلاح بافت موجود در سکونتگاه‌های روستایی می‌پردازد (غفاری و همکاران، ۱۳۸۹: ۴). سابقه اجرای این طرح به سال ۱۳۶۲ برمی‌گردد و

تا سال ۱۳۷۷ این قبیل طرح‌ها توسط جهاد سازندگی و سازمان بنیاد مسکن انقلاب اسلامی در سکونتگاه‌های روستایی اجرا می‌شد (احمدی، ۱۳۷۵: ۳)؛ اما از سال ۱۳۷۷، طبق مصوبه مجلس شورای اسلامی این اجرای طرح هادی روستایی به سازمان بنیاد مسکن انقلاب اسلامی واگذار گردید. به طوری که طبق گزارش بنیاد مسکن انقلاب اسلامی تا پایان سال ۱۳۹۰ برای ۲۷۷۸۵ روستا طرح هادی تهیه و تدوین شده است که از این تعداد، در ۱۲۴۱۷ روستا اجرای طرح هادی به اتمام رسیده است. همچنین در ۳۴۵۷ روستا نیز طرح هادی موردبازنگری قرار گرفته است.^۱

طرح مسئله

طرح هادی روستایی، مهم‌ترین سند قانونی و رسمی توسعه و عمران مناطق روستایی و راهبرد اساسی برای دستیابی به توسعه روستایی محسوب می‌شود (پژوهشکده سوانح طبیعی، ۱۳۸۸: ۱۴۱). این طرح به‌عنوان محلی‌ترین و موردی‌ترین طرح است که مستقیماً با روستاها و اجتماع روستایی ارتباط دارد (رضوانی، ۱۳۸۳: ۱۵۷). این نوع طرح‌ها باهدف کاهش نابرابری‌های اجتماعی-اقتصادی میان شهر و روستا شکل گرفتند (عزیزپور و همکاران، ۱۳۹۰، ۷۲)؛ و بر این باور به اجرا درآمد که با ارتقای سطح کیفی ساختار کالبدی روستاها، ساختار اجتماعی-اقتصادی روستاهای کشور نیز متحول می‌گردد و از این راه زمینه‌های توسعه روستایی فراهم می‌شود (همان منبع، ۷۳). بدین ترتیب یکی از برنامه‌های دولت برای بهبود کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های روستایی و ارتقاء ابعاد چهارگانه توسعه، برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌های هادی روستایی بوده است.

بدین ترتیب، مسئله اصلی موردبررسی در این تحقیق این است که طرح‌های هادی اجراشده در سکونتگاه‌های روستایی تا چه اندازه در بهبود کیفیت زندگی روستائیان تأثیر داشته است؛ و پس از اجرای این طرح در سکونتگاه‌های موردنظر، ابعاد کالبدی و محیطی روستا، به چه اندازه بهبودیافته‌اند؛ و این تغییر تا چه اندازه مورد مطلوب روستائیان بوده است و موجب ارتقاء سطح کیفی زندگی آن‌ها شده است؛ و به‌طورکلی، اجرای طرح هادی موجب توسعه روستایی گردیده است. ازاین‌رو، در بررسی موضوع تحقیق، شاخص‌های کالبدی-فضایی تحت عنوان شاخص حمل‌ونقل، مسکن، کاربری‌ها و زیست‌محیطی به‌عنوان شاخص‌های محوری تحقیق می‌باشند.

اهمیت و ضرورت تحقیق

ضرورت بررسی در مورد کیفیت و نحوه اجرای طرح‌های هادی در سکونتگاه‌های روستایی و تعداد و ساختار و جایگاه این طرح‌ها در سکونتگاه‌های روستایی از لحاظ میزان اثربخشی و کارایی طرح‌ها در توسعه روستایی و حل مشکلات و معضلات اقتصادی، اجتماعی، کالبدی بیش‌ازپیش احساس می‌شود. چراکه این طرح‌ها به‌عنوان مهم‌ترین طرح توسعه روستایی و همچنین تنها طرح همه‌جانبه و ساختارگرا در سکونتگاه‌های روستایی است. از طرفی، مراحل مختلف مطالعات میدانی و کارشناسی و اجرای این طرح‌ها در طول بیش از دو دهه، هزینه‌های زیادی برای

دولت و مردم در پی داشته است؛ بنابراین، ضروری به نظر می‌رسد که از میزان تأثیر این طرح‌ها در توسعه جوامع روستایی آگاهی پیدا شود.

این در حالی است که طرح هادی روستایی به‌عنوان نخستین تلاش سازمان‌یافته و فراگیر ملی برای ساماندهی فضایی روستاهای کشور، مهم‌ترین ابزار مدیریت توسعه روستایی محسوب می‌شود. طرح هادی روستا از جمله طرح‌های عمران روستایی است که می‌تواند نقش بنیادی و زیربنایی در توسعه یکپارچه نواحی روستایی داشته باشد. لذا با توجه به ادامه روند اجرای این طرح‌ها، ارزیابی اثرات آن‌ها، موضوع مهمی است که می‌تواند از یک‌سو پیامدهای اجرای طرح را در روستا مشخص کند و از سوی دیگر با شناسایی قوت‌ها و ضعف‌های موجود، اطلاعات لازم را برای مدیریت بهتر طرح‌ها فراهم نماید.

اهداف تحقیق

مهم‌ترین هدف تحقیق، تبیین وضعیت کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های روستایی است. در این زمینه، طرح هادی به‌عنوان یک برنامه و پروژه اجرای شده جهت بهبود کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های روستایی است؛ و در این تحقیق می‌خواهیم میزان تأثیر طرح هادی اجراشده در بهبود کیفیت زندگی مورد ارزیابی قرار گیرد. در این زمینه از کلی‌گویی پرهیز شده و فقط ابعاد کالبدی را مورد توجه قرار داده‌ایم. چون طرح، طبق اساسنامه آن، یک طرح کالبدی است. از این رو، هدف تحقیق، ارزیابی میزان تأثیر اجرای طرح هادی در بهبود کیفیت زندگی از طریق رفع مشکلات کالبدی - فضایی است.

سوابق پژوهشی

در زمینه تأثیر اجرای طرح هادی در توسعه روستایی و ارتقاء شاخص‌های کیفیت زندگی به‌ویژه شاخص‌های کالبدی مطالعات گوناگونی در کشور انجام شده است. مهم‌ترین این مطالعات به شرح زیر می‌باشند:

رضایی و همکاران (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان، تحلیل مشکلات اجرای طرح هادی در مناطق روستایی شهرستان زنجان، به مطالعه مشکلات اجرای طرح هادی در ابعاد فیزیکی، فنی، مدیریتی - برنامه‌ریزی، دانشی - اطلاعاتی و زیست‌محیطی با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی پرداختند. نتایج تحقیقات آن‌ها نیز نشان می‌داد که ۶۷،۷۳ درصد مشکلات طرح هادی ناشی از ۵ عامل فوق است. محمدی یگانه و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «تبیین اثرات اجرای طرح هادی بر بهبود کیفیت زندگی در نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان کراتی - شهرستان بیجار)»، با استفاده از شیوه پژوهشی توصیفی - تحلیلی به بررسی وضعیت کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های روستایی دارای طرح هادی و فاقد طرح هادی پرداختند. تا از طریق مقایسه وضعیت این دو، نقش طرح هادی در بهبود کیفیت زندگی در روستاهای دارای طرح هادی را ارزیابی کنند. نتایج تحقیق نشان می‌داد که با اجرای طرح هادی در این سکونتگاه‌ها، کیفیت زندگی در بعد کالبدی در حد متوسط و در ابعاد محیطی، اجتماعی و اقتصادی در حد پایین‌تر از متوسط و ضعیف ارزیابی شدند. همچنین، عظیمی و همکاران (۱۳۸۴) در پژوهشی با

عنوان بررسی اثرات کالبدی اجرای طرح هادی روستایی (مطالعه موردی: غرب گیلان)، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی مسائل و مشکلات کالبدی روستا و نقش طرح هادی در بهبود شرایط را مورد بررسی قرار دادند. نتایج تحقیقات نشان می‌داد که اجرای طرح هادی موجب افزایش تمایل به ماندن در روستا، افزایش ساخت‌وساز و بازسازی و مرمت در روستا، کاهش تفاوت بین شهر و روستا در میزان برخورداری‌ها شده است. در نهایت، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی (۱۳۸۸) در یک طرح پژوهشی با عنوان ارزشیابی اثرات اجرای طرح هادی روستایی، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی، به بررسی نقش طرح هادی در ارتقاء شاخص‌های کالبدی، اقتصادی و اجتماعی در سکونتگاه‌های روستایی کشور پرداخت. نتایج تحقیقات نشان می‌داد که اجرای طرح هادی تأثیر قابل توجهی در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و کالبدی سکونتگاه‌های روستایی داشته است.

سؤالات و فرضیات تحقیق

سؤالات تحقیق در واقع همان دغدغه‌های اصلی محقق در مورد موضوع مورد نظر است. برای اینکه پژوهش مورد نظر، به صورت تخصصی مطالعه شود و از کلی‌نگری پرهیز شود، باید بر اساس چند سؤال پژوهش را خلاصه کرده تا نتایج مطلوب‌تری حاصل شود. این سؤالات بر اساس مطالب طرح مسئله به شرح زیر است:

۱. آیا اجرای طرح هادی بهبود کیفیت زندگی خانواده‌های روستایی را در ابعاد کالبدی فضایی را در پی داشته است؟

فرضیه تحقیق. اجرای طرح هادی از طریق ارتقاء سطح کیفی ابعاد کاربری اراضی، محیطی، حمل‌ونقل و مسکن موجب بهبود کیفیت زندگی خانواده‌های روستایی شده است.

روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله، توصیفی-تحلیلی است؛ و برای گردآوری داده‌ها از روش مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی بهره گرفته شده است. مطالعات کتابخانه‌ای در زمینه جمع‌آوری آمار، اسناد و نظریه‌ها انجام شده است؛ و مطالعات میدانی نیز به صورت پیمایشی به منظور مشاهده وضع موجود، جمع‌آوری اطلاعات روستاها، توزیع پرسشنامه و مصاحبه با جامعه آماری بوده است.

جامعه آماری تحقیق حاضر شامل آن دسته از روستاهای استان زنجان است که در آن‌ها طرح هادی اجرا و تکمیل شده است. طبق آخرین آمار بنیاد مسکن استان زنجان تا سال ۱۳۹۰ در ۱۵۴ روستای استان طرح هادی به طور کامل اجرا شده است. با توجه به اینکه مراجعه به تمام این روستاها که در سطح استان پراکنده است نیازمند صرف هزینه و زمان طولانی است. به‌ناچار باید تعداد معینی از افراد جامعه آماری انتخاب شوند. برای انتخاب نمونه‌های آماری از دو روش استفاده شده است. در روش اول ابتدا تعداد نمونه‌های آماری برای توزیع پرسشنامه مشخص شد. با توجه به اینکه تعداد خانوار در ۱۵۴ روستای فوق ۴۵۰۱۱ خانوار است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). با استفاده از فرمول کوکبان و با مقدار خطای ۰/۰۵ و سطح اطمینان ۹۵٪، ۳۸۱ نفر به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند.

در مرحله دوم برای انتخاب تعداد روستاهای نمونه از روش ترکیبی استفاده شد. این روش تلفیقی از روش نمونه‌گیری تخصصی و نمونه‌گیری مکانی است (حافظ نیا، ۱۳۸۹: ۱۵۸ و ۱۶۲). در این روش از تقسیمات سیاسی کمک گرفته شد. با توجه به اینکه استان زنجان، بر اساس تقسیمات سیاسی سال ۱۳۹۰، ۷ شهرستان، ۱۱ بخش و ۴۳ دهستان تشکیل شده است. سعی شد از هر دهستان ۱ روستا به‌عنوان نمونه آماری مکانی انتخاب گردد و برای انتخاب نمونه‌های مناسب و منطبق با اهداف تحقیق، چند پیش‌شرط باید رعایت می‌شد:

۱. انتخاب روستاهایی با جمعیت بین ۲۵۰ تا ۲۵۰۰ نفر؛
 ۲. انتخاب روستاهایی که طرح هادی در آن‌ها در دهه ۱۳۸۰ انجام شده است؛ یعنی در بازه زمانی بین ۱۳۸۰-۱۳۹۰؛
 ۳. انتخاب روستاهای که دارای دهیاری و سایر نهادهای اجرایی از سال ۱۳۸۵ باشد تا عملکرد آن‌ها در رابطه با نحوه اجرای طرح هادی بررسی شود؛
 ۴. انتخاب روستاهایی که در حومه شهر مرکزی قرار نداشته باشند؛ زیرا توسعه و ارتقاء کیفیت روستا تحت تأثیر فاصله جغرافیایی و عملکرد شهر مرکزی قرار نگیرد.
- بدین ترتیب ۴۱ روستا از بین ۱۵۴ روستای دارای طرح هادی انتخاب گردید. برای برآورد سهم هر روستا جهت توزیع پرسشنامه، ۳۸۱ بر ۴۱ تقسیم شد و در نهایت برای هر روستا ۹ پرسشنامه توزیع گردید.

جدول ۱- تعداد جمعیت و موقعیت سیاسی روستاهای نمونه

شهرستان	دهستان	نام آبادی	جمعیت	سال اجرا	شهرستان	دهستان	نام آبادی	جمعیت	سال اجرا
ابهر	ابهرود	فونش آباد	۱۷۴۰	۱۳۸۵	زنجان	خرمدره	خرمدره	۲۳۹۶	۱۳۸۰
		حومه	۲۴۴۰	۱۳۸۰			نصیرآباد	۲۱۹۱	۱۳۸۲
	صائین قلعه	۲۰۰۶	۱۳۸۲	زنجانرودپائین		۶۸۰	۱۳۸۴		
	صائین قلعه	۲۴۸۳	۱۳۸۱	زنجانرودپائین		۶۴۷	۱۳۸۸		
	قره بلاغ	۱۴۹۴	۱۳۸۰	زنجانرودپائین		۳۲۹	۱۳۸۷		
	سنبل آباد	۱۲۹۵	۱۳۸۶	غنی بیگلو		۶۷۱	۱۳۸۷		
ایجرود	ایجرودپائین	نکتو	۶۷۲	۱۳۸۷	سهرین	۵۶۵	۱۳۸۸		
	ایجرودبالا	احمدکندی	۹۲۵	۱۳۸۵	بناب	۱۲۰۵	۱۳۸۲		
	گلابر	قمچقای	۴۵۹	۱۳۷۵	زنجانرودبالا	۱۱۷۸	۱۳۸۸		
	گلابر	ینگگی کندسیدلر	۱۵۸۲	۱۳۸۴	زنجانرودبالا	۱۱۸۵	۱۳۸۴		
خدابنده	زربنه رود	پیرمرزبان	۷۲۴	۱۳۸۳	زنجانرودبالا	۱۰۹۲	۱۳۸۵		
	زربنه رود	شهیدآباد	۷۳۳	۱۳۸۵	دستجرده	۱۰۱۴	۱۳۸۱		
	زربنه رود	گل تپه	۸۱۱	۱۳۸۵	دستجرده	۹۸۷	۱۳۸۴		
	سجاس رود	بولاماجی	۸۶۸	۱۳۸۳	درام	۱۸۵۹	۱۳۸۲		
					درام				

1385	1255	تشویر	گیلوان	ماه نشان	1388	453	محمداباد	سجاس رود
1382	294	ابراهیم اباد	قلعه جوق		1384	863	زواجر	حومه
1384	680	دوزکند	قلعه جوق		1383	1857	ابی سفلی	خرارود
1390	438	برون قشلاق	قرل گچیلو		1385	1619	اینچه خدابنده لو	خرارود
1381	1038	ایلی بلاغ	ماه نشان		1387	746	گوگجه بیلاق	خرارود
1387	655	میر آخور	ماه نشان		1385	1785	حصار	کرسف
-	46357	مجموع			1388	243	گلعلی	کرسف

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۰

برای تحلیل داده‌ها نیز از فن‌های آماری توصیفی، آزمون T و روش تحلیل مسیر استفاده شد. در این زمینه، ابتدا به وسیله جداول و نمودارهای توصیفی، وضعیت شاخص‌های کالبدی-فضایی در روستاها مورد بررسی قرار گرفت. سپس برای، اثبات میزان تأثیر طرح هادی بر شاخص‌های کیفیت زندگی و ارائه نتیجه کلی در مورد وضعیت کیفیت زندگی در روستاهای دارای طرح هادی در استان زنجان، از آزمون T، استفاده شد. «آزمون تک نمونه‌ای T، نوعی آزمون پارامتریک است و برای تعمیم نتایج حاصل از آراء نمونه آماری به جامعه آماری استفاده می‌شود. آزمون t یک نمونه‌ای زمانی کاربرد دارد که انحراف معیار جامعه معلوم نباشد و بجای آن انحراف معیار نمونه را قرار می‌دهیم. در این‌گونه موارد از یک توزیع دیگر که به نرمال نزدیک است به عنوان آمار آزمون استفاده می‌کنیم. این توزیع برای نمونه‌هایی با حجم کمتر از ۳۰ کاربرد دارد؛ و مقدار آماره آزمون به صورت زیر محاسبه می‌شود» (بایزیدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۴):

$$t = \frac{\bar{x} - \mu}{s/\sqrt{n}}$$

\bar{x} = میانگین نمونه آماری، μ = میانگین جامعه آماری، S = انحراف معیار نمونه، n = تعداد نمونه آماری

در مرحله بعدی، برای ارزیابی میزان تأثیر هر یک از شاخص‌ها در بهبود کیفیت زندگی از روش تحلیل مسیر استفاده شده است. این روش نوعی تحلیل رگرسیونی است که برای درک علیت و نمایش الگوی روابط علی در میان مجموعه‌ای از متغیرهای مرتبط باهم کاربرد دارند. (حافظ نیا، ۱۳۸۹: ۲۹۳). در این روش، شاخص‌های کالبدی-فضایی به عنوان متغیر مستقل و کیفیت زندگی به عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته می‌شوند. سپس، با کمک نرم‌افزار SPSS، واریانس شاخص‌ها به عنوان اثر مستقیم برآورد می‌شود. در مرحله بعد، اثر غیرمستقیم از طریق حاصل ضرب ضرایب هر مسیر به دست می‌آید و نشان‌دهنده تأثیر یک متغیر مستقل (X) بر متغیر وابسته (Y) از طریق یک متغیر واسطه (Z) است. هر چه ضریب اثر غیرمستقیم بیشتر باشد نشان‌دهنده کاذب بودن اثر مستقیم و تأثیر بیشتر متغیر واسطه‌ای است. علاوه بر این، اثر کل نیز از مجموع اثر مستقیم و غیرمستقیم به دست می‌آید که درون‌زا و برون‌زا بودن متغیرها را آشکار می‌کند. متغیر برون‌زا، متغیری است که تحت تأثیر هیچ یک از شاخص‌ها و متغیرهای دیگر قرار

نگرفته باشد (آذر، ۱۳۸۱: ۶۸). متغیر درون‌زا نیز متغیری است که تحت تأثیر یک یا چند متغیر دیگر قرار گرفته باشد (همان). در نهایت، میزان پایایی پرسشنامه نیز با فرمول آلفای کرونباخ $0/963$ برآورد شد که مورد تأیید است.

شاخص‌های تحقیق

شاخص‌های تحقیق که منتج از مطالعه طرح‌ها و پژوهش‌های پیشین و مصاحبه با جامعه آماری، در قالب معیارهای کالبدی-فضایی تهیه شده است. شامل شاخص‌های حمل‌ونقل، مسکن، کاربری اراضی و زیست‌محیطی است (جدول شماره ۲). هدف پژوهش نیز بررسی نحوه و میزان اجرای طرح هادی بر وضعیت شاخص‌های فوق در سکونتگاه‌های روستایی است. پرسشنامه تحقیق نیز بر اساس شاخص‌های فوق طراحی گردیده و برای امتیازدهی به شاخص‌ها از روش وزن بندی طیفی لیکرت (خیلی کم ۱؛ کم ۲؛ متوسط ۳؛ زیاد ۴؛ خیلی زیاد ۵) استفاده شد.

جدول ۲- شاخص‌های کالبدی-فضایی کیفیت زندگی

شاخص	زیر شاخص‌ها	شاخص	زیر شاخص‌ها
کیفیت زندگی	کیفیت احداث و نحوه ایجاد شبکه معابر جدید در روستا	زیست محیطی	تعیین مناسب محدوده و جهت توسعه روستا
	کیفیت و شکل معابر اصلی		رفع کاربری‌های مزاحم از سطح روستا
	کیفیت و شکل معابر پیاده‌رو		ایجاد تنوع کاربری‌ها
	کیفیت مصالح و آسفالت معابر		رضایت از مکان‌یابی گورستان و محل دفع زباله
	کیفیت روسازی معابر و پیاده‌روها		رضایت از مکان‌یابی فضای سبز و پارک
	نحوه زیرسازی معابر و پیاده‌روها		رضایت از مکان‌یابی کاربری اداری و فرهنگی
	شیب معابر و خاصیت غرندگی آن		رضایت از مکان‌یابی کاربری آموزشی
	سهولت دسترسی به معابر		رضایت از مکان‌یابی کاربری بهداشتی مثل خانه بهداشت
ساخت و ساز	انطباق معابر و پیاده‌روها با بافت کالبدی روستا	ساخت و ساز	افزایش کیفیت جوی‌ها و کانال‌های دفع فاضلاب درامتداد معابر
	وضعیت ایمنی خانه‌ها در برابر زلزله		بهبتر شدن بهداشت و نحوه جمع‌آوری زباله‌ها در سطح معابر
	وضعیت ایمنی خانه‌ها در برابر سیل		رضایت از معابر و کانال‌های دفع آب‌های سطحی و فاضلاب
	کیفیت و مقاومت مصالح ساختمانی خانه‌ها		افزایش کیفیت بهسازی و کانال‌کشی در مسیر رودخانه و سیلاب‌ها
	وضعیت مرمت و بازسازی مسکن روستا		بالا رفتن نظافت و پاکیزگی در روستا
	وضعیت بازسازی و نمای ساختمان		کاهش آلودگی‌های بصری، صوتی، بویایی در روستا
	رعایت الگوی منظم بافت کالبدی روستا در ساخت‌وساز		گرایش روستائیان به دفع زباله‌ها خارج از روستا

گرایش روستائیان به دفع فضولات حیوانی خارج از روستا	رعایت الگوی سنتی بافت کالبدی روستا در ساخت و ساز
گرایش روستائیان به پرهیز از ساخت و ساز در حریم سیلاب‌ها	رعایت نسبت فضاهای داخلی خانه با نیازهای ساکنین خانه
گرایش روستائیان به کاهش و تخریب و سوزاندن روستائیان	افزایش تعداد طبقات خانه
گرایش روستائیان به کاهش تخریب و فرسایش خاک	کنترل ساخت و ساز خودسرانه و خارج از اصول مهندسی
گرایش روستائیان نسبت به استفاده بهینه از منابع آبی	ایجاد تغییر در دکوراسیون خانه‌ها
گرایش روستائیان به کاهش آلودگی آب‌های سطحی و زیرزمینی	استفاده از مصالح مدرن مانند کاشی و... در دکوراسیون منزل
گرایش روستائیان به پاک نگه داشتن محیط طبیعی از زباله‌ها	

منابع: پورطاهری و همکاران، ۱۳۹۰- عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۱- جاجرمی و همکاران ۱۳۸۵- فرجی ملائی و همکاران، ۱۳۸۹- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸. مطالعات میدانی نگارنده، ۱۳۹۲

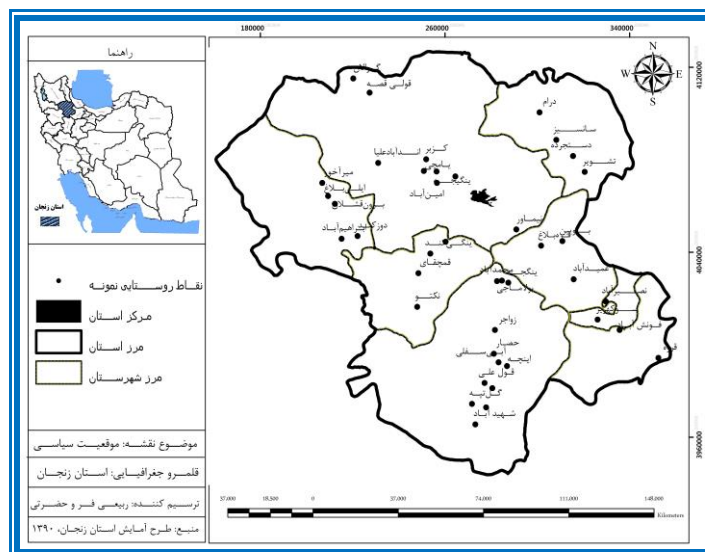
قلمرو پژوهش

استان زنجان در بخش شمال غرب کشور ایران قرار دارد و با استان‌های آذربایجان شرقی و غربی، اردبیل، گیلان، قزوین، همدان و کردستان هم‌جوار است (شکل - ۱). از نظر اقلیمی، دارای زمستان‌های سرد و تابستان‌های معتدل است و میزان بارش سالیانه آن، ۲۹۹ میلی‌متر است (سالنامه هواشناسی، ۱۳۸۵). طبق سرشماری سال ۱۳۹۰، جمعیت استان ۱۰۱۱۴۷۴ نفر است که ۶۳ درصد در نقاط شهری و ۳۸ درصد نیز در روستا زندگی می‌کنند (جدول شماره ۳).

جدول ۳- ویژگی‌های جغرافیایی استان زنجان

متغیر	تعداد شهر	تعداد بخش	تعداد دهستان	تعداد روستا	تعداد جمعیت	
					کل	شهر
استان زنجان	۱۹	۱۶	۴۶	۸۰۵	۱۰۱۱۴۷۴	۳۸۰۹۲۵

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۰

شکل ۱- موقعیت سیاسی استان زنجان در کشور ایران

مبانی نظری

توسعه روستایی به‌عنوان یک راهبرد پایدار، سبب افزایش استانداردهای زندگی و بهبود کیفیت زندگی، افزایش صنایع مرتبط با کشاورزی، عرضه کالا و خدمات، مشارکت مردم در برنامه‌های توسعه، ارزش به کرامت انسانی، حس اعتماد به نفس، کاهش فقر و مهاجرت، می‌شود (Jagadeesh, 2006: 21). یکی از مهم‌ترین عناصر ساختاری توسعه روستایی در جهت حمایت از فقیران روستایی و کاهش آسیب‌پذیری مناطق روستایی، توجه به ابعاد کالبدی فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و محیطی انسان در مناطق روستایی است (پور طاهری و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۲). از این رو، اتخاذ رویکردهای کالبدی-فضایی مناسب برای توسعه روستایی، از برنامه‌های ضروری برای رسیدن به راهبرد توسعه روستایی و متعاقب آن، بهبود کیفیت زندگی است. در این زمینه، رویکردهای متعددی برای توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی اتخاذ شده‌اند از جمله: راهبرد توسعه و بهبود زیرساخت‌های روستایی (استعلاجی، ۱۳۸۱: ۳۴)، راهبرد توسعه روستا-شهر (صرافی، ۱۳۷۷: ۱۲۳)، راهبرد برنامه‌ریزی مراکز روستایی (رضوانی، ۱۳۸۳: ۱۱۸)، راهبرد مراکز رشد روستایی (پاپلی یزدی و همکاران، ۱۳۸۵: ۲۰۹).

مدل‌های تحلیل کیفیت زندگی روستایی

علاوه بر رویکردهای متعددی که برای توسعه و بهبود کیفیت زندگی روستائیان اتخاذ شده است، مدل‌های متعددی نیز برای توسعه و بهبود کیفیت زندگی ارائه گردیده است. این مدل‌ها، جنبه ساختاری و اسکلت‌بندی دارند ولی فاقد هرگونه محتوایی هستند (صدیق اورعی، ۱۳۷۴: ۳۰). به عبارت دیگر، محقق چهارچوب و ساختار اولیه تحقیق خود را از مدل استنتاج می‌کند ولی بار معنایی و تفکر علمی خود را از نظریه‌ها دریافت می‌کند. در یکی از ساده‌ترین مدل‌ها، کیفیت کلی زندگی یک مجموع وزن‌دار از سطح رضایت در قلمروها و جنبه‌های مختلف زندگی

است (pacione, 2003: 23). این مدل، به مدل نیازهای سلسله مراتبی مزلو^۱ معروف است. طبق این مدل نیازهای انسان یا سکونتگاه‌ها در یک دسته‌بندی سلسله مراتبی قرار می‌گیرند و در آن هر چه نیازهای اساسی‌تر برآورده می‌شود دستیابی به کیفیت زندگی مطلوب، آسان‌تر می‌شود. در واقع این مدل شامل یک فرمول پیچیده از سلسله مراتب نیازها است (maslow, 1954).

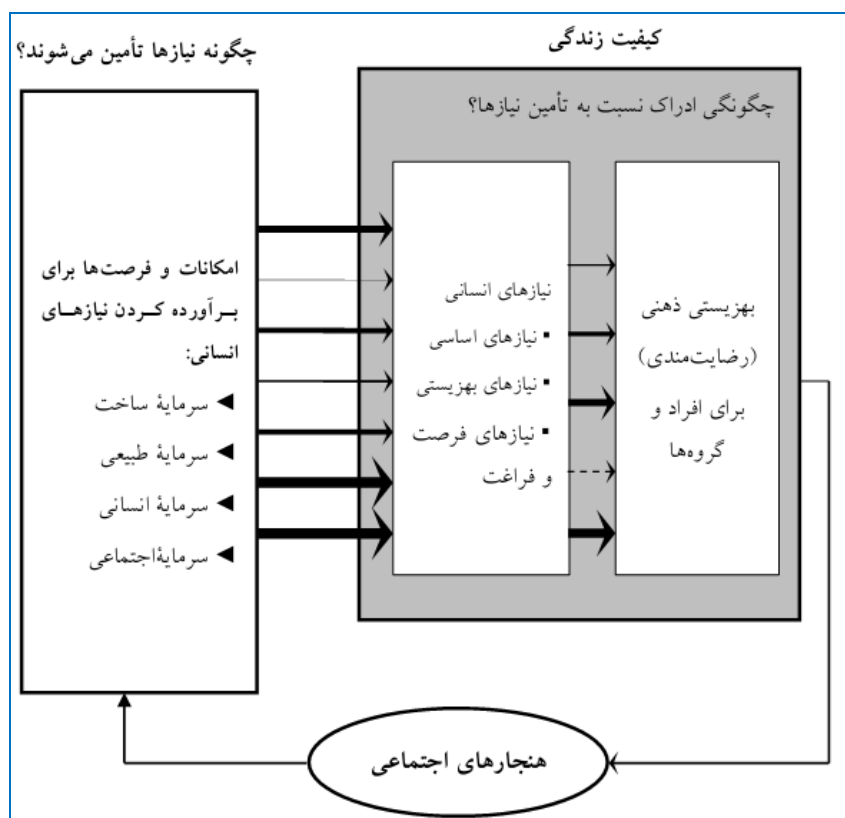
مدل دیگر در بررسی کیفیت زندگی، مدل درونوسکی^۲ است. وی در زمینه^۳ مطالعه کیفیت زندگی میان «وضع رفاهی» و «سطح زندگی» تمایز قائل بود؛ و تأکید داشت که وضع رفاهی مردم وابسته به سطح زندگی است. شاخص‌های وی برای سنجش وضع رفاهی شامل وضعیت جسمی مردم از نظر سلامتی، وضع آموزشی و وضع اجتماعی است. علاوه بر شاخص‌های وضع رفاهی، شاخص‌های سطح زندگی نیز شامل خوراک، پوشاک، سرپناه، بهداشت، آموزش، اوقات فراغت، امنیت، محیط اجتماعی و محیط طبیعی است (اسمیت، ۱۳۸۱: ۱۷۰). طبق این مدل، وضع رفاهی و سطح زندگی ارتباط دوسویه دارند و در این میان، وضع رفاهی که بعد شخصی و روانی کیفیت زندگی را تشکیل می‌دهد به واسطه سطح زندگی برآورده می‌شود.

یکی دیگر از مدل‌های کیفیت زندگی، مدل رضایت از محیط سکونتگاهی کمبل و همکاران وی است. به نظر ایشان مردم در یک محیط عینی معین زندگی می‌کنند اما ادراکات آن‌ها در یک محیط ذهنی و مجازی شکل می‌گیرد و بر اساس فضای زندگی روانی واکنش نشان می‌دهند (compbell et al, 1976: 13). از این رو، برای مطالعه کیفیت زندگی و بهزیستی مردم باید شاخص‌های عینی و ذهنی را باهم مورد مطالعه قرار دهیم. به همین خاطر، ایشان در مطالعه کیفیت زندگی، شاخص‌های متنوعی را انتخاب نمودند. شاخص‌های کلی کمبل عبارت بودند از: ازدواج، زندگی خانوادگی، بهداشت، همسایگی، دوستی، شغل، مکان زندگی، مسکن، معیار زندگی، تحصیلات، پس‌انداز و آموزش رسمی (همان منبع: ۶۳).

در زمینه^۴ مطالعه کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های روستایی ایران، رضوانی و همکاران (۱۳۷۸) یک مدل تلفیقی از نظریات و مدل‌های مختلف ارائه داده‌اند. مدل آن‌ها بیشتر برگرفته از نظریات مازلو و مکس-نیف است. شاخص‌های اصلی مدل پیشنهادی آن‌ها شامل فهرستی از نیازهای انسانی جوامع روستایی است. این نیازها در سه طبقه اصلی از قبیل ۱. نیازهای اساسی؛ ۲. نیازهای بهزیستی؛ و ۳. نیازهای فرصت و فراغت قرار گرفته‌اند (رضوانی و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۵). پیش فرض این مدل این است که توانایی انسان‌ها برای تأمین نیازهایشان ناشی از فرصت‌ها و امکانات در دسترس و ایجاد شده از طریق چهار عامل زیر است:

۱. سرمایه اجتماعی، ۲. سرمایه انسانی، ۳. سرمایه ساخت، ۴. سرمایه طبیعی.

در این مدل فرض بر این است که هر نیاز دارای سهم نسبی در کیفیت زندگی است که به‌عنوان وزن سهم در کیفیت کلی زندگی دارای اهمیت است. از این رو، کیفیت زندگی در هر زمان تابعی از اهمیت نیازها برای هر فرد یا گروه برحسب سهم نسبی آن در بهزیستی ذهنی فرد و میزان برآورده شدن نیازهای انسانی است (رضوانی، ۱۳۸۷: ۱۶). ساختار کلی مدل فوق در شکل شماره ۲ آورده شده است.

شکل ۲- ساختار مدل پیشنهادی سنجش کیفیت زندگی در نواحی روستایی منبع: رضوانی و همکاران، ۱۳۸۷

طرح هادی و کیفیت زندگی

طرح هادی روستایی، در سال ۱۳۶۲ برای اولین بار در کشور تحت عنوان «طرح اصلاحی-روانبخشی روستاها» توسط معاونت امور عمرانی استانداری چهارمحال بختیاری به مورد اجرا گذاشته شد (احمدی، ۱۳۷۵: ۳). دولت‌ها موظف هستند فضای زندگی مناسب و شایسته ساکنین روستا را فراهم کنند تا از این طریق روستاییان نیز فرصت زندگی و رشد و توسعه را داشته باشند؛ زیرا توسعه به واسطه کمبود خدمات و امکانات به تعویق می‌افتد و نواحی فاقد تسهیلات عمومی در موقعیت رقابتی ضعیفی قرار می‌گیرند (خانی، ۱۳۷۶). بدین ترتیب، برای ایجاد فضای زندگی مطلوب و متعال، نیازمند اجرای طرح‌های توسعه روستایی در کشور است از طرفی، این طرح‌ها باید بتوانند مسائل و مشکلات موجود در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی را به حداقل برسانند (سازمان برنامه‌بودجه، ۱۳۷۸: ۲۸۹). اکثر کارشناسان بر این باورند که طرح‌های هادی روستایی، باهدف کاهش نابرابری‌های اجتماعی-اقتصادی میان شهر و روستا شکل گرفتند (عزیز پور و همکاران، ۱۳۹۰: ۷۲). هرچند که طرح هادی یک طرح کالبدی و فیزیکی است، اما این طرح باهدف توزیع بهینه خدمات و نیز ایجاد کالبدی مناسب برای فراهم کردن بستری برای بهبود جریان توسعه اقتصادی-اجتماعی در روستا انجام می‌شود (اصلانی، ۱۳۷۸: ۲۲۳). ازاین‌رو، با

ارتقای سطح کیفی ساختار کالبدی روستاها، ساختار اجتماعی-اقتصادی روستاهای کشور نیز متحول می‌گردد و از این راه زمینه‌های توسعه روستایی فراهم می‌شود (عزیز پور و همکاران، ۱۳۹۰: ۷۳).

جایگاه طرح هادی روستایی در توسعه روستایی کشور

طرح هادی مهم‌ترین سند رسمی و قانونی توسعه و عمران یک روستا در کشور است که با دید همه‌جانبه و یکپارچه، تمامی ابعاد زندگی روستائیان را در نظر می‌گیرد (رضوانی، ۱۳۸۳: ۶۵). در واقع، طرح هادی به‌عنوان بخشی از طرح کالبدی ملی است. طرح‌های کالبدی ملی در سه سطح ملی، منطقه‌ای و ناحیه‌ای انجام می‌شود و طرح هادی در پایین‌ترین سطح طرح کالبدی قرار دارد و به‌عنوان بخشی از طرح کالبدی ناحیه‌ای است (پاپلی یزدی و ابراهیمی، ۱۳۸۵: ۱۶۱). سابقه اجرای طرح هادی در کشور به سال ۱۳۶۲ برمی‌گردد. در این سال برای اولین بار در کشور طرحی تحت عنوان «طرح اصلاحی-روانبخشی روستاها» توسط معاونت امور عمرانی استانداری چهارمحال بختیاری به مورد اجرا گذاشته شد (احمدی، ۱۳۷۵: ۳). پس از آن به تدریج مناطق دیگر نیز اقدام به تهیه و اجرای طرح هادی روستایی نمودند. این طرح ابتدا توسط وزارت جهاد کشاورزی و سازمان بنیاد مسکن اجرا می‌شد، اما از سال ۱۳۷۷ با مصوبه مجلس، به بنیاد مسکن واگذار گردید (همان منبع: ۶). طرح هادی روستایی به‌عنوان یک طرح توسعه روستایی با رویکرد همه‌جانبه است و اهمیت خاصی در نظام توسعه روستایی دارد. این طرح به‌عنوان محلی‌ترین و موردی‌ترین طرح است که مستقیماً با روستاها و اجتماع روستایی ارتباط دارد. هر چند که این طرح به‌طور همه‌جانبه، تمام ابعاد توسعه روستایی را در نظر می‌گیرد؛ اما در عمل بیشتر ماهیت کالبدی و فیزیکی دارد (رضوانی، ۱۳۸۳: ۱۵۷). از طرفی، حدود ۹۶۵۴۹ نقطه روستایی دارای سکنه با بیش از ۲۱۴۴۶۷۸۳ نفر (۲۸/۵ درصد) در کشور وجود دارد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). علاوه بر این، این بخش از جامعه در یک فضای زندگی می‌کنند که ویژگی‌ها، امکانات، محدودیت‌ها و مشکلات خاص خود را دارد و از این جهت ممکن است با فضاهای شهری از نظر نیازها و محدودیت‌ها متفاوت باشد از این رو، برنامه‌ها و طرح‌های مخصوص به خود را می‌طلبد. بدین ترتیب، برای ایجاد فضای زندگی مطلوب و متعال، نیازمند اجرای طرح‌های توسعه روستایی در کشور هستیم.

طبق گزارش بنیاد مسکن انقلاب اسلامی تا پایان سال ۱۳۹۰ برای ۲۷۷۸۵ روستا طرح هادی تهیه شده است که از این تعداد، در ۱۲۴۱۷ روستا اجرای طرح هادی به اتمام رسیده است؛ یعنی از ۶۵۰۰۰ نقطه روستایی در کشور حدود ۴۲ درصد دارای طرح هادی هستند؛ اما در استان زنجان تا پایان سال ۱۳۸۸، برای ۵۰۶ روستا طرح هادی تهیه شده است. از این تعداد، در ۴۶۷ روستا طرح هادی اجرا شده است (بنیاد مسکن زنجان، ۱۳۹۰)؛ یعنی از ۹۳۵ نقطه روستایی در استان، حدود ۴۹ درصد دارای طرح هادی هستند. این آمار نشان می‌دهد که استان زنجان همگام با تحولات توسعه روستایی کشور حرکت می‌کند.

یافته‌های تحقیق

طرح هادی روستایی یک طرح کالبدی است و هدف اصلی آن بهبود ساختاری-کالبدی سکونتگاه‌های روستایی است. این طرح با تغییراتی که در بافت روستا به وجود می‌آورد آن را از حالت نامنظم به یک بافت منظم تبدیل می‌کند و مسیر توسعه آینده آن را نیز تعیین می‌کند تا روستا به شکل منظم و برنامه‌ریزی شده گسترش پیدا کند. از این رو این طرح، وضعیت کالبدی روستا را تحت تأثیر قرار می‌دهد و پرسیدن این موضوع از ساکنین روستا، تکراری و ساده‌لوحان است؛ اما هر طرحی که اجرا می‌شود باید مورد ارزیابی قرار گیرد تا معلوم شود که برنامه‌ها برحسب تمام شاخص‌های کمی و کیفی به‌گونه‌ای مناسب و مطلوب به‌سوی هدف‌ها روان بوده است یا نه و امکانات بالقوه را برای رشد کشف و از آن‌ها بهره‌برداری می‌کند. این ارزیابی هر نوع نارسائی را که در تهیه برنامه و اجرای آن وجود داشته باشد آشکار می‌سازد، کار آیی و توانمندی دستگاه‌های برنامه‌ریزی را می‌سنجد و نتایج تجربه جدید را به عموم معرفی می‌کند و به آن‌ها برای تهیه برنامه‌های بهتر یاری می‌رساند (مرکز امور توسعه آسیا و اقیانوس آرام، ۱۳۶۸: ۱۶۹). بدین ترتیب، هدف این بخش نیز دستیابی به نتیجه صحیح در مورد تأثیر طرح هادی در تحولات کالبدی منطقی و برنامه‌ریزی شده در روستاهای مورد مطالعه است.

در ابتدا باید گفت که سؤالات این بخش بیشتر مربوط به کیفیت و نحوه تأثیر طرح هادی در ساختار کالبدی سکونتگاه‌های روستایی است؛ و اینکه تا چه میزان باسلیقه و نیاز مردم روستا انطباق دارد. بر اساس نتایج جدول ۴، میانگین آراء جامعه آماری در مورد تأثیر مطلوب طرح هادی بر ساختار کالبدی سکونتگاه روستایی ۴ است؛ بنابراین تأثیر طرح هادی بر ساختار کالبدی روستا، از نظر مردم در سطح بالایی قرار دارد. بر اساس شاخص‌های کالبدی، در شاخص کاربری اراضی، اجرای طرح هادی روستایی بیشترین تأثیر را بر شاخص‌های «تعیین محدوده و جهت توسعه روستا» 4/98 «رضایت از مکان‌یابی کاربری اداری» 4/88 و کمترین تأثیر را بر «ایجاد تنوع کاربری‌ها» 3/62 «رضایت از مکان‌یابی فضای سبز» 3/54 گذاشته است. در زمینه شاخص زیست‌محیطی نیز، اجرای طرح هادی بیشترین تأثیر را بر «گرایش به پاکیزگی محیط طبیعی» 4/17 و «میزان بالا رفتن نظافت و پاکیزگی» 4/01 و کمترین تأثیر را بر «گرایش به کاهش و تخریب مراتع» 3/27 و «گرایش به کاهش تخریب خاک» 3/11 گذاشته است. همچنین در زمینه شاخص حمل‌ونقل، اجرای طرح هادی بیشترین تأثیر را بر «شیب معابر و خاصیت لغزندگی آن» 4/3 و «کیفیت و شکل معابر اصلی» 4/21 و کمترین تأثیر را بر «نحوه زیرسازی معابر پیاده‌روها» 3/91 و «میزان انطباق معابر با بافت کالبدی» 3/88 گذاشته است. در نهایت در زمینه شاخص مسکن، چرا طرح هادی بیشترین تأثیر را بر «کنترل ساخت و ساز خودسرانه و غیر مهندسی» 4/92 و «وضعیت مرمت و بازسازی مساکن روستا» 4/63 و کمترین تأثیر را بر «افزایش تعداد طبقات خانه» 3/52 و «رعایت الگوی سنتی بافت کالبدی روستا» 3/5 گذاشته است (جدول شماره ۴).

جدول ۴- میانگین امتیاز تأثیر اجرای طرح هادی بر شاخص‌های کالبدی-فضایی روستاهای استان زنجان

شاخص	زیر شاخص‌ها	میانگین	شاخص	زیر شاخص‌ها	میانگین
کاربری	تعیین محدوده و جهت توسعه روستا	4/98	زیست محیطی	گرایش به پاکیزگی محیط طبیعی...	4/17
	رضایت از مکان‌یابی کاربری اداری	4/88		میزان بالا رفتن نظافت و پاکیزگی	4/01
	رضایت از مکان‌یابی مدارس	4/87		گرایش به دفع زباله‌ها خارج روستا	3/94
	رضایت از مکان‌یابی محل دفع زباله	4/83		کاهش آلودگی‌های بصری، صوتی...	3/73
	رضایت از مکان‌یابی کاربری بهداشتی	4/79		گرایش به دفع فضولات حیوانی	3/65
	رفع کاربری‌های مزاحم	4/41		بهبتر شدن بهداشت در سطح معابر	3/59
	ایجاد تنوع کاربری‌ها	3/62		پرهیز از ساخت در حریم رودها	3/54
	رضایت از مکان‌یابی فضای سبز	3/54		گرایش به کاهش آلودگی منابع آب	3/46
	میانگین شاخص کاربری	4/49		رضایت از کانال‌های دفع فاضلاب	3/39
					افزایش کیفیت کانال‌کشی در...
زیست محیطی	میزان انطباق معابر با بافت کالبدی	3/88	زیست محیطی	گرایش به استفاده بهینه از منابع آب	3/37
	میانگین شاخص حمل‌ونقل	4/06		افزایش کیفیت جوی‌ها و کانال‌ها...	3/32
	کنترل ساخت‌وساز خودسرانه و غیر مهندسی	4/92		گرایش به کاهش و تخریب مراتع	3/27
	وضعیت مرمت و بازسازی مسکن روستا	4/63		گرایش به کاهش تخریب خاک	3/11
	کیفیت مصالح ساختمانی خانه‌ها	4/58		میانگین شاخص محیطی	3/56
	وضعیت بازسازی و نمای ساختمان	4/46			
	وضعیت ایمنی خانه‌ها در برابر سیل	4/19			
	رعایت الگوی منظم بافت کالبدی روستا	4/15			
	رعایت نسبت فضاهای داخلی خانه	4/12			
	استفاده از مصالح مدرن در دکوراسیون منزل	3/96			
	ایجاد تغییر در دکوراسیون خانه‌ها	3/9			
	وضعیت ایمنی خانه‌ها در برابر زلزله	3/79			
	افزایش تعداد طبقات خانه	3/52			
	رعایت الگوی سنتی بافت کالبدی روستا	3/5			
میانگین شاخص مسکن	4/41				
میانگین کل شاخص کالبدی-فضایی	۴	کل			

علاوه بر یافته‌های توصیفی، یافته‌های استنباطی نیز برای ارزیابی موضوع تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است. دریافته‌های استنباطی^۱ پژوهشگر با استفاده مقادیر نمونه آماره‌ها را محاسبه کرده و سپس با کمک تخمین و یا آزمون فرض آماری، آماره‌ها را به پارامترهای جامعه تعمیم می‌دهد. در این بخش، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیه‌های پژوهش از روش آمار استنباطی آزمون T استفاده می‌شود. مهم‌ترین وزن‌های این بخش، مقدار t، درجه

1.inferential

آزادی (df) و سطح معنی‌داری (P-value) است؛ و برای بررسی میزان تأثیر اجرای طرح هادی در بهبود شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی کیفیت زندگی روستایی مورد استفاده قرار می‌گیرند.

نتایج آزمون T نشان می‌دهد که مقدار آماره t برای شاخص کالبدی-فضایی 11/614 است؛ و این نشان می‌دهد که از نظر روستائیان تأثیر طرح هادی در بهبود وضعیت کالبدی روستایی بسیار مطلوب و قابل قبول است. در زمینه تفکیک شاخص‌های کالبدی، به ترتیب مقدار آماره t برای شاخص کاربری 15/486، زیست-محیطی، 11/573، مسکن 7/125 و حمل‌ونقل 5/234 است (جدول شماره ۵). بدین ترتیب، بیشترین میزان رضایت از نحوه تعیین کاربری اراضی و خدمات و تسهیلات عمومی در روستا با میانگین 4/49 و کمترین رضایت نیز از نحوه ایجاد و تغییر شبکه معابر و مصالح و مقاومت آن‌ها با میانگین 3/56 بوده است. البته میانگین تمامی شاخص‌ها بالاتر از حد مطلوب است. با توجه به اینکه سطح معنی‌داری تمام شاخص‌ها، کمتر از 0/05 است، از این رو نتایج تحلیل صحیح بوده و فرضیه صفر رد می‌شود؛ و می‌توان گفت که بین اجرای طرح هادی و بهبود وضعیت، کاربری اراضی، محیط‌زیست، حمل‌ونقل و مسکن و به‌طور کلی، ابعاد کالبدی-فضایی روستا ارتباط معنادار و مثبتی وجود دارد.

جدول ۵- آزمون T برای میزان تأثیر اجرای طرح هادی بر شاخص‌های کالبدی-فضایی روستاهای استان زنجان

شاخص	میانگین	آماره T	درجه آزادی	سطح معنی‌داری
کاربری	4/49	15/486	365	0
زیست-محیطی	3/56	11/573	376	0
حمل‌ونقل	4/06	5/234	369	0/003
مسکن	4/41	7/125	367	0
کل	4	11/614	376	0

منبع: یافته‌های تحقیق

با توجه به نتایج آزمون T، مشخص شد که طرح هادی در ارتقاء شاخص‌های کاربری اراضی، محیط‌زیست، مسکن و حمل‌ونقل تأثیر زیادی داشته است. در این بخش از تحقیق می‌خواهیم، میزان تأثیر شاخص‌های فوق در بهبود کیفیت زندگی روستائیان را مورد ارزیابی قرار دهیم؛ و الگوریتم تحقیق نیز در این است که ابتدا تأثیر طرح هادی در ارتقاء شاخص‌های ارزیابی شوند. سپس از طریق ارتقاء شاخص‌ها، تأثیر طرح هادی در بهبود کیفیت زندگی به‌طور کلی، مورد ارزیابی قرار گیرد.

طبق نتایج جدول شماره ۵، مقدار اثر کل شاخص‌ها به ترتیب برای شاخص حمل‌ونقل 0/893، زیست-محیطی 0/869، کاربری اراضی 0/781 و مسکن 0/729 است. با توجه به اینکه مقدار ضریب کل در تمامی شاخص‌ها بیش از 0/3 است، از این رو شاخص‌ها درون‌زا بوده و تحت تأثیر یکدیگر قرار دارد؛ و مقدار تأثیرشان بر کیفیت زندگی واقعی است؛ و اجرای طرح هادی، از طریق ارتقاء شاخص‌های فوق، موجب بهبود کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های روستایی استان زنجان شده است. در این بخش از تحلیل نیز، نتایج نشان می‌دهد که میزان تأثیر شاخص حمل‌ونقل

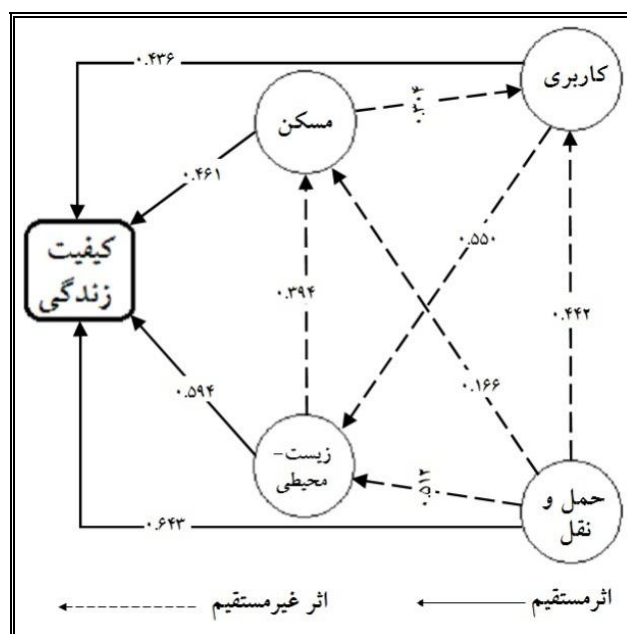
بر کیفیت زندگی بیش از سایر شاخص‌ها بوده است. هرچند که عملکرد طرح هادی در شاخص حمل‌ونقل در رتبه سوم قرار دارد؛ اما از نظر مردم تأثیر این شاخص‌ها بر زندگی مردم بیش از دیگر شاخص‌ها است. از این رو، در اجرای طرح هادی و سایر طرح‌های کالبدی، بهبود شبکه معابر باید در اولویت قرار گیرد. بعدازآن شاخص‌های محیط‌زیست، کاربری اراضی و مسکن قرار دارند.

علاوه بر این مقدار اثر مستقیم که بیان‌کننده تأثیر شاخص بر کیفیت زندگی بدون دخالت سایر شاخص‌ها است، نیز گویای تأثیر شاخص حمل‌ونقل با اثر مستقیم 0/643 بر کیفیت زندگی بدون دخالت سایر شاخص‌ها است. از این رو، نتایج تحلیل اثر مستقیم نیز بر اهمیت شبکه معابر در کیفیت زندگی مردم تأکید دارد. بعدازآن نیز شاخص‌های محیط‌زیست با 0/594، مسکن با 0/461 و کاربری اراضی با 0/436 قرار دارند (شکل ۳).

جدول ۶- تأثیر شاخص‌های کالبدی-فضایی بر کیفیت زندگی

شاخص	اثر مستقیم	اثر غیرمستقیم	اثر کل
کاربری	0/436	0/345	0/781
زیست-محیطی	0/594	0/275	0/869
حمل‌ونقل	0/643	0/25	0/893
مسکن	0/461	0/268	0/729

منبع: یافته‌های تحقیق

شکل ۳- مدل تحقیق در زمینه میزان و مسیر تأثیر شاخص‌ها بر یکدیگر و بر کیفیت زندگی

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

کیفیت زندگی مفهومی چندبعدی است و تنها شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی را شامل نمی‌شود بلکه ابعاد کالبدی و کیفیت محیط‌زیست پیرامون انسان‌ها را نیز شامل می‌شود. یکی از میانه‌ای اساسی زندگی به‌ویژه در محیط‌های روستایی، داشتن محیط زندگی سالم و دسترسی به انواع خدمات و تسهیلات است. این در حالی است که اغلب روستاهای کشور با مشکلات ساختاری-کارکردی مواجه هستند که برخی از این مشکلات ناشی از فقر و توسعه‌نیافتگی روستاها و برخی نیز به علت مشکلات محیطی است. علاوه بر این اغلب سکونتگاه‌های روستایی کشور، به صورت خودجوش و بدون طرح و برنامه خاصی و به تبعیت از شرایط محیط طبیعی رشد و تکوین یافته‌اند. یکی از مهم‌ترین راه‌حل‌ها برای حل مشکلات کالبدی زندگی روستایی اجرای طرح هادی روستایی است. این قبیل طرح‌ها از سال ۱۳۶۲ شروع شده است و امروزه نزدیک به ۱۲۴۱۷ نقطه روستایی دارای طرح هادی است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که اجرای طرح هادی تأثیر زیادی در بهبود ابعاد کالبدی-فضایی سکونتگاه‌های روستایی داشته است. به طوری که میانگین تأثیر طرح هادی در بهبود بعد کالبدی-فضایی کیفیت زندگی، ۴ بوده است. با توجه به اینکه آماره t تحقیق 11/614 و سطح معناداری 0/000 است می‌توان گفت که بین اجرای طرح هادی و بهبود شاخص کالبدی روستا رابطه معنادار و مثبتی وجود دارد. همچنین در این زمینه، اجرای طرح هادی بیشترین تأثیر را بر شاخص‌های «تعیین محدوده و جهت توسعه روستا» 4/98، «گرایش به پاکیزگی محیط طبیعی...» 4/17، شیب معابر و خاصیت لغزندگی آن 4/3 و «کنترل ساخت‌وساز خودسرانه و غیر مهندسی» 4/92 و کمترین تأثیر را بر «رضایت از مکان‌یابی فضای سبز» 3/54، «گرایش به کاهش تخریب خاک» 3/11، «میزان انطباق معابر با بافت کالبدی» 3/88 و «رعایت الگوی سنتی بافت کالبدی روستا» 3/5 گذاشته است. علاوه بر این، تمامی شاخص‌های چهارگانه از نظر تأثیر طرح هادی پلاتر از حد میانگین هستند و در این رابطه شاخص کاربری اراضی با مقدار 15/486 بیش از سایرین تحت تأثیر عملکرد طرح هادی قرار گرفته است و بعداز آن شاخص‌های زیست-محیطی، 11/573، مسکن 7/125 و حمل‌ونقل 5/234 قرار دارند.

همچنین در زمینه تأثیر شاخص‌های کالبدی-فضایی در کیفیت زندگی روستایی، شاخص حمل‌ونقل با اثر کل 893/0 در رتبه اول قرار دارد و بعداز آن شاخص‌های حمل‌ونقل، زیست-محیطی 0/869، کاربری اراضی 0/781 و مسکن 0/729 به ترتیب رتبه‌های بعدی را به خود اختصاص دارند. از این رو، برای توسعه و بهبود عملکرد طرح هادی جهت ارتقاء کیفیت زندگی باید وضعیت شبکه معابر در اولویت قرار گیرند؛ زیرا طرح هادی از طریق شاخص شبکه حمل‌ونقل تأثیر بیشتری بر کیفیت زندگی روستائیان می‌گذارد.

پیشنهادها و راهبردها

با توجه به نتایج به دست آمده از یافته‌های تحقیق و مبانی نظری، برای اجرای صحیح طرح‌های هادی روستایی و ارتقاء کیفیت زندگی روستائیان و به منظور جلوگیری از اتلاف سرمایه و منابع محلی و ملی رعایت راهبردها و راهکارهای زیر ضروری به نظر می‌رسد:

- یکی از مشکلات اکثر روستاها، نیمه تمام ماندن طرح‌ها و پایین بودن کیفیت کار به‌ویژه زیرسازی و آسفالت‌ریزی شبکه معابر، جدول‌گذاری‌ها و غیره است. این کار به‌واسطه برنامه‌ریزی و نظارت نادرست اتفاق می‌افتد؛ بنابراین تعیین بودجه و بازه زمانی مشخص و تعیین جریمه و مجازات برای دیرکرد اجرای طرح برای پیمانکاران با جدیت تمام از نیازهای اساسی در تکمیل طرح هادی است.

- اصولاً طرح هادی فقط محدود به محدوده کالبدی روستا است؛ و مورفولوژی زراعی، باغی، کاربری‌های گوناگون خارج از محدوده مسکونی روستا را شامل نمی‌شود؛ بنابراین، ضروری است که شاخص کاربری اراضی زراعی، باغی و صدور سند مالکیت به آن جهت جلوگیری از تغییر کاربری اراضی نیز مورد توجه قرار گیرد.

- جلوگیری از الگوبرداری صرف طرح هادی روستا از طرح‌های شهری و ورود عناصر و قوانین مکتوب شهری به حوزه روستایی و بازنگری آن‌ها به‌گونه‌ای که فضای روستایی از فضای شهری متمایز و بر پایه توان‌های نواحی روستایی باشد.

- در برنامه‌ریزی و اجرای طرح‌ها، هدف باید توسعه زندگی مردم روستا باشد... بنابراین فقرزدایی و ارتقاء شاخص‌های معیشتی باید در صدر برنامه‌های عمرانی روستایی از جمله طرح هادی قرار گیرد. بدین صورت که چگونه طرح هادی را اجرا کنیم که موجب کاهش فقر در روستا شود.

- برنامه‌ریزی و اجرای طرح هادی باید از حالت بخشی خارج شده و به صورت همه‌جانبه، غیرمتمرکز و مبتنی بر مشارکت مردم، نهادهای محلی و منطقه‌ای باشد.

- شرکت‌های مهندسی مشاور باید یک مطالعه همه‌جانبه و دقیق از وضعیت زندگی و محدودیت‌ها و امکانات روستا داشته باشند.

- تأکید بر دانش و منابع بومی روستا در فرآیند تهیه و اجرای طرح هادی روستایی جهت تقویت مشارکت مردم و کاهش هزینه و زمان

(۱) این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی با عنوان: ارزیابی و سنجش اثرات اجرای طرح هادی بر بهبود کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی: استان زنجان) که در قالب اعتبارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان زنجان انجام گرفته است.

منابع

- ۱- احمدی، علی، (۱۳۸۲)، تبیین چشم‌انداز توسعه فرهنگی در ایران، همایش سیاست‌ها و مدیریت برنامه‌های رشد و توسعه در ایران، جلد چهارم؛ فرهنگ و توسعه، موسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، تهران.
- ۲- استعلاجی، علیرضا، (۱۳۸۱)، بررسی و تحلیل رویکردها و راهبردهای توسعه روستایی-ناحیه‌ای، نشر جهاد، سال ۲۲، شماره ۲۵۰-۲۵۲.
- ۳- اسمیت، دیوید، (۱۳۸۱)، کیفیت زندگی، رفاه انسانی و عدالت اجتماعی، ترجمه حسین حاتمی نژاد و همکاران، مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی، سال ۱۷، شماره ۱۸۶-۱۸۵.

- ۴- آذر، عادل، (۱۳۸۱)، تحلیل مسیر و علت‌یابی در علم مدیریت، مجله مجتمع آموزش عالی قم، شماره ۱۵، صص ۵۹-۹۶.
- ۵- بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، (۱۳۸۸)، ارزشیابی اثرات اجرای طرح هادی روستایی، طرح پژوهشی، معاونت عمران روستایی، تهران.
- ۶- پاپلی یزدی، محمدحسین، ابراهیمی، محمد امیر، (۱۳۸۵)، نظریه‌های توسعه روستایی، انتشارات سمت، تهران.
- ۷- پژوهشکده سوانح طبیعی، (۱۳۸۸)، ارزشیابی اثرات اجرای طرح هادی روستایی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران.
- ۸- پور طاهری، مهدی و همکاران، (۱۳۹۰)، راهبردها و سیاست‌های توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران.
- ۹- حافظ نیا، محمدرضا، (۱۳۸۹)، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، انتشارات سمت، تهران.
- ۱۰- خانی، فسیله، (۱۳۷۶)، بهسازی روستایی و نقش آن در توسعه روستاها در ایران (مطالعه موردی: منظومه روستایی قره قان ساوه)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
- ۱۱- رضایی، روح‌الله، صفائی، لیلا، (۱۳۹۱)، تحلیل مشکلات اجرای طرح هادی در مناطق روستایی شهرستان زنجان، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۴۲، صص ۴۹-۶۶.
- ۱۲- رضوانی، محمدرضا، منصوریان، حسین، (۱۳۸۷)، سنجش کیفیت زندگی: بررسی مفاهیم، شاخص‌ها، مدل‌ها و ارائه مدل پیشنهادی برای نواحی روستایی، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۳، صص ۱-۲۶.
- ۱۳- رضوانی، محمدرضا، (۱۳۸۳)، مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران، انتشارات قومس، تهران.
- ۱۴- سازمان هواشناسی کشور، (۱۳۹۰)، سالنامه هواشناسی استان زنجان بین سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۸۵، سازمان هواشناسی، تهران.
- ۱۵- سعیدی، عباس، (۱۳۸۳)، مسائل و چشم‌انداز عمران و توسعه روستایی در ایران، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۰۸، صص ۳-۱۴.
- ۱۶- صدیق اورعی، غلامرضا، (۱۳۷۴)، جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی جوانان، انتشارات جهاد دانشگاهی، مشهد.
- ۱۷- صراف، مظفر، (۱۳۷۷)، مبانی برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای، سازمان برنامه‌بودجه، تهران.
- ۱۸- عزیز پور، فرهاد، خلیلی، احمد، محسن زاده، آرمین، حسینی حاصل، صدیقه، (۱۳۹۰)، تحلیل و ارزیابی اثرات اقتصادی اجرای طرح هادی در سکونتگاه‌های روستایی کشور، فصلنامه مسکن و انقلاب، شماره ۱۳۵، صص ۷۱-۸۴.
- ۱۹- عظیمی، نورالدین، جمشیدیان، مجید، (۱۳۸۴)، بررسی اثرات کالبدی اجرای طرح هادی روستایی (مطالعه موردی: غرب گیلان)، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۲، صص ۲۵-۳۴.

۲۰- غفاری، غلامرضا، (۱۳۸۹)، **بررسی رابطه بین صنعت و کیفیت**، فصلنامه روستا و توسعه، دوره ۳، شماره ۱، صص ۱-۲۲.

۲۱- کلانتری، خلیل، اسدی، علی، چوبچیان، شهلا، (۱۳۸۷)، **تدوین و اعتبار سنجی شاخص‌های توسعه پایدار مناطق روستایی**، فصلنامه مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال اول، شماره دوم، صص ۶۹-۸۶.

۲۲- محمدی یگانه، بهروز، نباتی، عباس، چراغی، مهدی، (۱۳۹۱)، **تبیین اثرات اجرای طرح هادی بر بهبود کیفیت زندگی در نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان کراتی-شهرستان بیجار)**، فصلنامه مسکن و محیط روستا، تهران.

۲۳- مرکز آمار ایران، (۱۳۹۰)، **سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۹۰)**، مرکز آمار، تهران.

۲۴- معاونت عمران روستایی، (۱۳۸۹)، **ارزیابی اثرات طرح‌های هادی روستایی**، بنیاد مسکن و انقلاب اسلامی، تهران.

- 25- Campbell, Angus & Converse, Philip & Rodgers, Willard, (1976), **The quality of American life: perception, Evaluations and satisfactions**, Russell sage Foundation, New York.
- 26- Herrmann, S & Osinski, E, (1999), **Planning sustainable land use in rural areas at different spatial levels using GIS and modelling tools**, Landscape and Urban Planning, Stuttgart, Vol 46, pp93-101.
- 27- Liu, Y. S, (2007), **Rural transformation development and new countryside construction in eastern coastal area of china**, Actageographicasinica, No 62, pp 563-570.
- 28- Maslow, A, (1954), **motivation and personality**, harper, New York.
- 29- Pacione, Micheal, (2003), **urban environmental quality and human welleing: a social geographical perspective**, landscape and urban planning, No 65, pp19-30.
- 30- Râmniceanu, I. and R. Ackrill, (2007), **EU rural development policy in the new member states: Promoting multifunctionality?** Journal of Rural Studies 23 (4): 416-429.
- 31- www.bonyadmaskan.ir.

